

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) เลือกพื้นที่ศึกษา จำนวน 5 ชุมชน แยกเป็นชุมชนต้นแบบ 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านหนองผูกเต่า ตำบลศาลาลำดวน อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว และชุมชนบ้านกิโลสาม ตำบลท่าแยก อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว และชุมชนที่ปฏิบัติการ 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านหัวกุ่ม ตำบลท่าเกษม อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว ชุมชนบ้านแก่งตีสืบ ตำบลสระขวัญ อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว และชุมชนบ้านท่าช้าง ตำบลศาลาลำดวน อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว

ผลการวิจัย สรุป ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ
2. แนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน
3. ผลการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ พบว่า ประชาชนมีการเรียนรู้วิถีการดำรงชีพ ตั้งแต่ระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชนและเครือข่าย เรียนรู้จากกิจกรรมทางศาสนา วันสำคัญ ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ และกิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชุมชนตามความต้องการของชุมชน และเครือข่าย วิธีการเรียนรู้ คือ แลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นร่วมกัน เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ปรีกษาหารือ ขอคำแนะนำจากผู้รู้ ศึกษาดูงาน ฟังบรรยายจากผู้รู้และวิทยากร เข้าร่วมประชุม เข้มชมนิทรรศการ เข้าอบรมความรู้ ปฏิบัติจริงในวิถีการดำรงชีพ และกิจกรรมของชุมชน เครือข่าย ช่องทางการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ คือ การพูดคุยกันตามวิถีการดำรงชีพ นำความต้องการ (ปัญหา ความต้องการหรือความสนใจ) มาปรึกษาผู้นำทางการศึกษา ผู้นำทางศาสนา หรือผู้นำ ภูมิปัญญาเพื่อหาแนวทางการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม องค์กร ชุมชน และเครือข่าย มีผู้นำทาง

การศึกษาเป็นวิทยากรกระบวนการในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกร่วมเรียนรู้และเสริมความรู้ทางวิชาการ ลักษณะการเรียนรู้ คือ คนในชุมชนเรียนรู้ร่วมกันในวิถีการดำรงชีพตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และประกอบอาชีพอย่างรู้เท่าทันเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลง เกิดกิจกรรมการออมเป็นกองทุนสวัสดิการชุมชน มีเงินทุนหมุนเวียนสนับสนุนและส่งเสริมอาชีพ การศึกษา การรักษาพยาบาล และรวมกลุ่มกิจกรรมจำนวนมาก มีการเรียนรู้ร่วมกัน และเชื่อมโยงกิจกรรมในวิถีการดำรงชีพ องค์กร ชุมชนและเครือข่าย เกิดการเรียนรู้เชิงวิถีชุมชนเป็นประเพณี ท้องถิ่นและเครือข่าย ทำให้ชุมชนมีการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตั้งแต่ระดับบุคคลในวิถีการดำรงชีพถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในระดับชุมชน และเครือข่าย โดยมีพื้นที่สาธารณะเป็นเวทีกระบวนการเรียนรู้

แนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

แนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน พบว่า มีดังนี้

1. ค้นหาผู้นำทางการศึกษาที่มีคุณลักษณะ ดังนี้
 - 1.1 เป็นผู้นำทางการศึกษาที่อาศัยอยู่หรือปฏิบัติงานในสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในชุมชน
 - 1.2 มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน
 - 1.3 สนใจกิจกรรมของชุมชน
 - 1.4 สม่ครใจเข้าร่วมปฏิบัติการ
2. เสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนให้ผู้นำทางการศึกษา ดังนี้
 - 2.1 เรียนรู้ชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จเป็นต้นแบบ เช่น ชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้
 - 2.2 เรียนรู้ชุมชนที่สนใจ เช่น การศึกษาคูงานและเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของพื้นที่ปฏิบัติการของผู้นำทางการศึกษา
 - 2.3 เรียนรู้แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ แนวคิด ทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ ผู้ใหญ่ เช่น ลักษณะการเรียนรู้ ความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ ความต้องการความรู้ของมนุษย์ การเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เพื่อให้เข้าใจในลักษณะการเรียนรู้ของคนในชุมชน
 - 2.4 ทักษะกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้ร่วมกัน ทักษะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การสื่อสาร การทำความเข้าใจ การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การย้อนกลับและค้นหาความต้องการ การจัดเวทีชาวบ้านแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และการทำงานร่วมกัน เพื่อให้กิจกรรมการเรียนรู้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และทักษะการสร้างพลังชุมชน เช่น การเชื่อมโยง

บุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชน เครือข่าย และผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้กิจกรรมการเรียนรู้
ดำเนินการได้อย่างมีพลัง

2.5 ประเมินศักยภาพชุมชนและตนเองร่วมกัน ได้แก่ การประเมินจุดแข็ง จุดที่ควร
พัฒนา ปัญหาและอุปสรรค โอกาสในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการประเมิน
ศักยภาพของตนเอง ทั้งโดยบทบาทหน้าที่ บทบาททางสังคม และด้วยจิตสำนึกสาธารณะเพื่อ
เรียนรู้ศักยภาพชุมชนและผู้นำทางการศึกษาที่ปฏิบัติการ

2.6 เรียนรู้แนวคิดและแนวปฏิบัติร่วมกัน ได้แก่ กระบวนการทัศน์ต่อชุมชน และแนว
ปฏิบัติกระบวนการเรียนรู้ระหว่าง โรงเรียนกับชุมชนเพื่อให้ผู้นำทางการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน

2.7 วางแผนกิจกรรมและปฏิทินการปฏิบัติงานร่วมกัน เช่น การวางแผนกิจกรรม
ขั้นตอนการปฏิบัติงาน ปฏิทินการปฏิบัติงาน เพื่อเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง

3. ผู้นำทางการศึกษาปฏิบัติการในกระบวนการเรียนรู้ระหว่าง โรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

3.1 เตรียมชุมชน โดยการสื่อสารทำความเข้าใจ ขยายแนวคิดให้ชุมชนรับรู้

3.2 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน โดยการสังเกต สัมภาษณ์ สอบถามอย่างไม่เป็น
ทางการ และการสนทนากลุ่ม

3.3 ย้อนกลับข้อมูลพื้นฐานชุมชน โดยการจัดเวทีชาวบ้าน และค้นหาความต้องการ
โดยการระดมความคิด

3.4 ดำเนินกิจกรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วม

3.5 ประเมินกิจกรรม โดยสาธารณะแบบเสริมพลัง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3.6 ปรับปรุงและพัฒนากิจกรรม โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดำเนินการร่วมกันจนกิจกรรม
บรรลุเป้าหมายเป็นที่พึงพอใจ

3.7 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยผู้นำทางการศึกษาชุมชนต้นแบบและชุมชนที่
ปฏิบัติการนำกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

**ผลการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่าง
โรงเรียนกับชุมชน**

กระบวนการเรียนรู้ของผู้นำทางการศึกษา พบว่า เรียนรู้จากการเสริมสร้างความรู้
เกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จเป็นต้นแบบ ฐานชุมชน
ที่สนใจ แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ ทักษะกระบวนการเรียนรู้ ประเมินศักยภาพของชุมชนและตนเอง
แนวคิดและแนวปฏิบัติในกระบวนการเรียนรู้ และวางแผนกิจกรรมและปฏิทินการปฏิบัติงาน
ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง และเรียนรู้จากการปฏิบัติการในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับ
ชุมชน ได้แก่ การเตรียมชุมชน การศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน การย้อนกลับข้อมูลและค้นหา

ความต้องการของชุมชน การดำเนินกิจกรรมของชุมชนแบบมีส่วนร่วม การประเมินกิจกรรมโดย
 สาธารณะแบบเสริมพลังและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การปรับปรุงและพัฒนากิจกรรมโดยผู้มี
 ส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมการเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของชุมชนต้นแบบและ
 ชุมชนปฏิบัติการ

วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ศึกษาเอกสารความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน 2) เสวนา
 แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับวิทยากรชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ที่สำเร็จเป็นต้นแบบ 3) ศึกษาคุณและ
 เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่สนใจ 4) ฟังการบรรยายเสริมความรู้จากวิทยากรชุมชนและ ผู้รู้
 5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง 6) เสริมความรู้จากผู้รู้/ ผู้วิจัย (ผู้อำนวยการเขตพื้นที่
 การศึกษาและผู้วิจัย) 7) เยี่ยมชมนิทรรศการกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอื่น 8) ปฏิบัติจริง
 ในกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน และ 9) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนต้นแบบและชุมชนที่
 ปฏิบัติการ

ช่องทางสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ด้วยตนเอง เรียนรู้ร่วมกันของกลุ่ม
 ผู้เกี่ยวข้อง ชุมชน และเครือข่าย

ลักษณะการเรียนรู้ คือ เรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการปฏิบัติจริง
 ในกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน

ผลการเรียนรู้ของผู้นำทางการศึกษาที่เข้าร่วมปฏิบัติการ ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับชุมชน
 ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน
 มีทักษะกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทักษะ
 การสร้างพลังชุมชน และมีจิตสาธารณะ ได้แก่ จิตใจเชิงวิพากษ์ และจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม
 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า เรียนรู้จากวิธีการดำรงชีพตั้งแต่ระดับบุคคล
 ถึงชุมชนและเครือข่าย กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน และกิจกรรมการเรียนรู้ระหว่างชุมชนต้นแบบ
 และชุมชนที่ปฏิบัติการ

วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ 1) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวิธีการดำรงชีพ 2) ปรึกษาหารือขอคำแนะนำ
 ผู้รู้/ภูมิปัญญา 3) เรียนรู้จากผู้นำทางการศึกษา 4) เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 5) ศึกษาค
 ุณชุมชนที่สนใจ 6) ฟังบรรยายจากผู้รู้ 7) เข้าร่วมประชุม 8) เยี่ยมชมนิทรรศการ 9) ปฏิบัติจริง

ช่องทางสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ระดับบุคคลในวิธีการดำรงชีพ ระดับ
 กลุ่ม องค์กรชุมชน และระดับชุมชนเครือข่าย

ลักษณะการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ในวิธีการดำรงชีพและตามลักษณะอาชีพของตน นำ
 บริบทของชุมชนหรือความต้องการหรือความกดดันในวิธีการดำรงชีพมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้
 ร่วมกัน และปฏิบัติการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและเครือข่าย

การเรียนรู้ของชุมชน ทำให้มีการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของตน การเรียนรู้ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตั้งแต่ระดับบุคคลในวิถีการดำรงชีพถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในระดับชุมชน และเครือข่าย มีแนวโน้มดำเนินกิจกรรมต่อไป โดยมีเครือข่ายเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบและชุมชน ที่ปฏิบัติการเป็นพื้นที่สาธารณะกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

อภิปรายผล

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ พบว่า ประชาชนมีการเรียนรู้วิถีการดำรงชีพ ตั้งแต่ระดับบุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชนและเครือข่าย เรียนรู้จากกิจกรรมทางศาสนา วันสำคัญ ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ และกิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชุมชนตามความต้องการของชุมชน และเครือข่าย วิธีการเรียนรู้ คือ แลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นร่วมกัน เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ปรีกษาหารือ ขอคำแนะนำจากผู้รู้ ศึกษาดูงาน ฟังบรรยายจากผู้รู้และวิทยากร เข้าร่วม ประชุม เชื่อมชมมนิทรรศการ เข้าอบรมความรู้ ปฏิบัติจริงในวิถีการดำรงชีพ และกิจกรรมของชุมชน เครือข่าย ช่องทางการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ คือ การพูดคุยกันตามวิถีการดำรงชีพ นำความต้องการ (ปัญหา ความต้องการหรือความสนใจ) มาปรึกษาผู้นำทางการศึกษา ผู้นำทางศาสนา หรือผู้นำภูมิปัญญา เพื่อหาแนวทางการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม องค์กร ชุมชน และเครือข่าย มีผู้นำทางการศึกษา เป็นวิทยากรกระบวนการในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกร่วมเรียนรู้และ เสริมความรู้ทางวิชาการ ลักษณะการเรียนรู้ คือ คนในชุมชนเรียนรู้ร่วมกันในวิถีการดำรงชีพ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง และประกอบอาชีพอย่างรู้เท่าทันเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลง เกิดกิจกรรมการออมเป็นกองทุนสวัสดิการชุมชน มีเงินทุนหมุนเวียนสนับสนุนและส่งเสริมอาชีพ การศึกษา การรักษาพยาบาล และรวมกลุ่มกิจกรรมจำนวนมาก มีการเรียนรู้ร่วมกัน และนำกิจกรรม การเรียนรู้มาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายการเรียนรู้เชิงวิถีชุมชนเป็นประเพณีของท้องถิ่น ทำให้ชุมชนมี การจัดการความรู้และภูมิปัญญาของตน การเรียนรู้ร่วมกันและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตั้งแต่ระดับ บุคคล ในวิถีการดำรงชีพถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในระดับชุมชนและเครือข่าย โดยมีพื้นที่สาธารณะ เป็นกลไกกระบวนการเรียนรู้ สอดคล้องกับ อุทัย คุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีฐานการเรียนรู้อยู่รอบตัว เนื้อหาความรู้กำหนดจาก ความต้องการและความจำเป็นของปัจเจกชน และชุมชนเป็นหลัก กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น หลายวิธีการ มีทั้งกระบวนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดใคร่ครวญ การแลกเปลี่ยน มีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนแต่ละคน

แนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

แนวทางการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน พบว่า

1. ค้นหาผู้นำทางการศึกษาที่มีคุณลักษณะ ดังนี้
 - 1.1 เป็นผู้นำทางการศึกษาที่อาศัยอยู่หรือปฏิบัติงานในสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในชุมชน
 - 1.2 มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน
 - 1.3 สนใจกิจกรรมของชุมชน
 - 1.4 สนใจเข้าร่วมปฏิบัติการ

สอดคล้องกับ อมรวิรัช นาคทรพรพ และคณะ (2551, หน้า 128-139) ได้สังเคราะห์ การศึกษากับชุมชนไว้ว่า ครูมีพื้นเพหรือเป็นคนในชุมชน จะมีความใกล้ชิดและเป็นตัวเชื่อม ประสานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ใกล้ชิดที่สุด ความคุ้นเคยระหว่างครูและชาวบ้านจะเป็น ปัจจัยหนึ่งที่น่าสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือที่ดีขึ้น และอุทัย คุลเกษมและออร์ศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 95) กล่าวว่า ความร่วมมือจะเกิดขึ้นได้มากหากเริ่มที่โรงเรียนก่อน โดยเฉพาะผู้บริหาร สถานศึกษา กลุ่มครูที่มีวิสัยทัศน์และความสนใจการพัฒนาชุมชน

2. เสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนให้ผู้นำทางการศึกษา ดังนี้

- 2.1 เรียนรู้ชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จเป็นต้นแบบ เช่น ชุมชน ที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

- 2.2 เรียนรู้ชุมชนที่สนใจ เช่น การศึกษาดูงานและเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน ที่สอดคล้องกับความต้องการและบริบทของพื้นที่ปฏิบัติการของผู้นำทางการศึกษา

- 2.3 เรียนรู้แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ แนวคิด ทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ ผู้ใหญ่ เช่น ลักษณะการเรียนรู้ ความเชื่อเกี่ยวกับมนุษย์ ความต้องการความรู้ของมนุษย์ การเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เพื่อให้เข้าใจในลักษณะการเรียนรู้ของคนในชุมชน

- 2.4 ทักษะกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้ร่วมกัน ทักษะการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ เช่น การสื่อสาร การทำความเข้าใจ การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน การย้อนกลับและค้นหา ความต้องการ การจัดเวทีชาวบ้านแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และการทำงานร่วมกัน เพื่อให้กิจกรรม การเรียนรู้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และทักษะการสร้างพลังชุมชน เช่น การเชื่อมโยง บุคคล กลุ่ม องค์กร ชุมชน เครือข่าย และผู้เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้กิจกรรมการเรียนรู้ดำเนินการ ได้อย่างมีพลัง

- 2.5 ประเมินศักยภาพชุมชนและตนเองร่วมกัน ได้แก่ การประเมินจุดแข็ง จุดที่ควร พัฒนา ปัญหาและอุปสรรค โอกาสในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการประเมิน

ศักยภาพของตนเอง ทั้งโดยบทบาทหน้าที่ บทบาททางสังคม และด้วยจิตสำนึกสาธารณะเพื่อเรียนรู้ ศักยภาพชุมชนและผู้นำทางการศึกษาที่ปฏิบัติการ

2.6 เรียนรู้แนวคิดและแนวปฏิบัติร่วมกัน ได้แก่ กระบวนการทัศนคตชุมชน และแนว ปฏิบัติกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อให้ผู้นำทางการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน

2.7 วางแผนกิจกรรมและปฏิทินการปฏิบัติงานร่วมกัน เช่น การวางแผนกิจกรรม ขั้นตอนการปฏิบัติงาน ปฏิทินการปฏิบัติงาน เพื่อเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง

สอดคล้องกับความต้องการความรู้ของมนุษย์ ตามแนวคิดของ เจอร์เก้น ฮาร์เบอร์มาส (Habermas, 1989) ที่นำเสนอไว้ว่า มนุษย์ต้องการความรู้ 3 ประเภท คือ ความรู้เชิงเทคนิค เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการงาน ข้อมูลความจริง วัสดุสิ่งของต่าง ๆ ความรู้เพื่อปฏิบัติในการอยู่ ร่วมกัน เป็นความรู้ที่ใช้เพื่อการสื่อสารกับผู้อื่น การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและความรู้เพื่อความเป็นไท เป็นความรู้ที่คนตระหนักถึงความกดดันจากสังคมที่สร้างคนหรือกลุ่มให้มีหรือไม่มีพลังอำนาจ และ มาร์คคอล์ม โนว์ล (Knowles, 1970, pp. 39-46) ได้สรุปลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ คือ เรียนรู้จาก การรับรู้ตนเองไปสู่การพึ่งตนเอง ประสบการณ์การเรียนรู้กลายเป็นพื้นฐานการเรียนรู้เพิ่มขึ้น เตรียมพร้อมในการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การปรับตัว เรียนรู้เพื่อนำความรู้ไปปรับตัวในการแก้ปัญหา และสเตเฟน เลิบ (Lieb, 1991) ได้วิเคราะห์ลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ตามแนวคิดของ มาร์คคอล์ม โนว์ล ว่าผู้ใหญ่มีความเป็นอิสระและเป็นตัวของตัวเอง มีประสบการณ์ชีวิต ความรู้ ต้องสัมพันธ์กับงาน ตอบสนองครอบครัว พื้นฐานการศึกษาเดิม และประสบการณ์พื้นฐาน บทเรียนต้องมีประโยชน์กับตน เพื่อการปรับตัว มองเห็นเหตุผลในการเรียนเพื่อนำไปปรับเข้ากับงาน หรือตอบสนองที่นำไปสู่ความมีคุณค่าและเป็นที่ยอมรับ

3. ผู้นำทางการศึกษาปฏิบัติการในกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

3.1 เตรียมชุมชน โดยการสื่อสารทำความเข้าใจ ขยายแนวคิดให้ชุมชนรับรู้

3.2 ศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน โดยการสังเกต สัมภาษณ์ สอบถามอย่างไม่เป็น ทางการ และการสนทนากลุ่ม

3.3 ย้อนกลับข้อมูลพื้นฐานชุมชน โดยการจัดเวทีชาวบ้าน และค้นหาความต้องการ โดยการระดมความคิด

3.4 ดำเนินกิจกรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วม

3.5 ประเมินกิจกรรม โดยสาธารณะแบบเสริมพลัง และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3.6 ปรับปรุงและพัฒนากิจกรรม โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดำเนินการร่วมกันจนกิจกรรม บรรลุเป้าหมายเป็นที่พึงพอใจ

3.7 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยการนำชุมชนและกระบวนการเรียนรู้เข้าร่วม
แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนต้นแบบและชุมชนที่ปฏิบัติการ

สอดคล้องกับแนวคิดของ อูทซ์ คุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 93-94) กล่าวว่า การเริ่มต้นกิจกรรมอาจลำดับขั้นจากแสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากร เมื่อผ่านการปรึกษาหารือและมองเห็นปัญหาร่วมกันแล้ว ขยายไปสู่การร่วมคิด กำหนดแนวทาง แก้ปัญหา จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ และการจัดการตามที่กำหนด ขยายแนวคิด กิจกรรมการเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชนและภาคีอื่น ๆ และหารูปแบบ ระบบของความร่วมมือ และความสามารถกับภาคีอื่น ภายนอกชุมชน

**ผลการเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่าง
โรงเรียนกับชุมชน**

กระบวนการเรียนรู้ของผู้นำทางการศึกษา พบว่า เรียนรู้จากการเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ประสบความสำเร็จเป็นต้นแบบ คุงานชุมชน ที่สนใจ แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ ทักษะกระบวนการเรียนรู้ ประเมินศักยภาพของชุมชนและตนเอง แนวคิดและแนวปฏิบัติในกระบวนการเรียนรู้ และวางแผนกิจกรรมและปฏิทินการปฏิบัติงานร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง และเรียนรู้จากการปฏิบัติการในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ได้แก่ การเตรียมชุมชน การศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน การย้อนกลับข้อมูลและค้นหาความต้องการของชุมชน การดำเนินกิจกรรมของชุมชนแบบมีส่วนร่วม การประเมินกิจกรรมโดยสาธารณะแบบเสริมพลังและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การปรับปรุงและพัฒนากิจกรรมโดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมการเรียนรู้ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของชุมชนต้นแบบและชุมชนปฏิบัติการ สอดคล้องกับความต้องการความรู้ของมนุษย์ ตามแนวคิดของ เจอร์เก้น ฮาร์เบอร์มาส (Habermas, 1989) ที่เสนอไว้ว่า มนุษย์ต้องการความรู้ 3 ประเภท คือ ความรู้เชิงเทคนิค เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการงาน ข้อมูลความจริง วัสดุสิ่งของต่าง ๆ ความรู้เพื่อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน เป็นความรู้ที่ใช้เพื่อการสื่อสารกับผู้อื่น การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นและความรู้เพื่อความเป็นไท เป็นความรู้ที่คนตระหนักถึงความกดดันจากสังคมที่สร้างคนหรือกลุ่มให้มีหรือไม่มีพลังอำนาจ และมาตรฐานการปฏิบัติงานของผู้นำทางการศึกษาต้องทำงานร่วมกับผู้อื่นใน โรงเรียนและชุมชนอย่างสร้างสรรค์ สร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ทุกสถานการณ์ เป็นผู้นำและพัฒนาผู้นำ (สำนักงานเลขาธิการคุรุสภา, 2552, หน้า 75-76) และการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่าง โรงเรียนกับชุมชนของผู้นำทางการศึกษาได้ปฏิบัติตามบทบาทของสถานศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 29 ที่กำหนดให้สถานศึกษาต้องร่วมกับบุคคล องค์กร สถาบันเสริมสร้างการเข้มแข็งชุมชนตาม โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน และหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การพัฒนาระหว่างชุมชน

วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ศึกษาเอกสารความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน 2) เสวนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับวิทยากรชุมชนที่มีกระบวนการเรียนรู้ที่สำเร็จเป็นต้นแบบ 3) ศึกษาดูงานและ เข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชนที่สนใจ 4) ฟังการบรรยายเสริมความรู้จากวิทยากรชุมชนและผู้รู้ 5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง 6) เสริมความรู้จากผู้รู้/ผู้วิจัย (ผู้อำนวยการเขตพื้นที่ การศึกษาและผู้วิจัย) 7) เยี่ยมชมนิทรรศการกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอื่น 8) ปฏิบัติจริงในกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน และ 9) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนต้นแบบและชุมชน ที่ปฏิบัติการ สอดคล้องกับ อุทัย คุลเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นหลายวิธีการ มีทั้งกระบวนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดใคร่ครวญ การแลกเปลี่ยน มีความยืดหยุ่น เหมาะสมกับเนื้อหา ที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนแต่ละคน เช่นเดียวกับ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2552, หน้า 317-324) ได้สรุปไว้ว่า เทคนิคการเรียนรู้ระดับบุคคล เช่น การสังเกต การนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกตอบ ถาม การค้นหาคำตอบจากหนังสือ การพูดคุย ระดับกลุ่ม เช่น การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระดับ ชุมชน เช่น การศึกษาดูงาน การสัมมนา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระดับเครือข่าย เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การประสานงานกับหน่วยราชการ

ช่องทางสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่ม ผู้เกี่ยวข้อง ชุมชน และเครือข่าย สอดคล้องกับแนวคิดของกาญจนา แก้วเทพ (2548, หน้า 51-57) กล่าวว่า แนวโน้มของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เริ่มเห็นรูปแบบใหม่ ๆ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน การปรับปรน ขยายการเชื่อมโยงจากปัจเจกต่อปัจเจก มาเป็นระดับกลุ่มต่อกลุ่ม การจัดเวที การเรียนรู้ การสร้างเครือข่าย สื่อสารจากปัจเจกมาสู่กลุ่ม ชุมชน เพราะสังคมชนบทมีความสัมพันธ์ เชื่อมร้อยอยู่กับกลุ่มสังคม ขยายผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวนมาก หลากหลาย และการมีส่วนร่วม ของประชาชน

ลักษณะการเรียนรู้ คือ เรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และการปฏิบัติจริง ในกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดของ เมซีโรว์ (Mezirow, 1991) กล่าวว่า บุคคลจะเกิดการเรียนรู้เพราะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ปฏิบัติเป็นประจำกับสถานการณ์ เพราะ การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลปรับเปลี่ยนกรอบความคิดที่เคยยึดถือมาไปเป็นมโนทัศน์ใหม่ ที่มีความหมายครอบคลุม เปิดกว้าง มีความชัดเจน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ผลการเรียนรู้ของผู้นำทางการศึกษาที่เข้าร่วมปฏิบัติการ มีความรู้เกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานชุมชน กระบวนการเรียนรู้ การจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน มีทักษะ กระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทักษะการสร้าง

พลังชุมชน และมีจิตสาธารณะ ได้แก่ จิตใจเชิงวิพากษ์ และจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม สอดคล้องกับชุมชนต้นแบบที่ผู้นำทางการศึกษามีความรู้เกี่ยวกับชุมชน มีทักษะกระบวนการเรียนรู้ และมีจิตสำนึกสาธารณะ และประเวศ วะสี (2546, หน้า 20-33) ที่ได้แสดงทัศนะไว้ว่า เมื่อการเรียนรู้เข้าถึงความจริง จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวเอง เพราะฐานความรู้อยู่ที่การปฏิบัติและผู้ปฏิบัติการเรียนรู้ในฐานวิถีชีวิตร่วมกัน และเรียนรู้จากการวิเคราะห์ในวิถีชีวิต มีพื้นที่ทางสังคมร่วมเรียนรู้ ได้ความรู้ที่นึกคิดเป็นมโนทัศน์ที่เกิดจากการวิพากษ์อดีตก่อให้เกิดความเชื่อใหม่ขึ้นมา เช่นเดียวกับ ธนา นิลชัยโกวิทช์ และอดิศร จันทรสุษ (2552, หน้า 50-61) กล่าวถึงการเรียนรู้ว่ามีจุดประสงค์ 2 ประการ คือ การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานของตนเอง และการเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า เรียนรู้จากวิธีการดำรงชีพตั้งแต่ระดับบุคคลถึงชุมชน และเครือข่าย กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน และกิจกรรมการเรียนรู้ระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนที่ปฏิบัติการ สอดคล้องกับ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีฐานการเรียนรู้รอบตัว เนื้อหาความรู้กำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของปัจเจกชน และชุมชนเป็นหลัก

วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ 1) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวิถีการดำรงชีพ 2) ปรีกษาหารือขอคำแนะนำ ผู้รู้/ ภูมิปัญญา 3) เรียนรู้จากผู้นำทางการศึกษา 4) เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 5) ศึกษาดูงานชุมชนที่สนใจ 6) ฟังบรรยายจากผู้รู้ 7) เข้าร่วมประชุม 8) เข้มขมนิทรสการ 9) ปฏิบัติจริง

สอดคล้องกับ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540, หน้า 27) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นหลายวิธีการ มีทั้งกระบวนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดใคร่ครวญ การแลกเปลี่ยน มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความสามารถความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนแต่ละคน และปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2552, หน้า 317-324) ได้สรุปไว้ว่า เทคนิคการเรียนรู้ระดับบุคคล เช่น การสังเกต การนำเสนอต่อที่ประชุม การฝึกตอบ-ถาม การค้นหาคำตอบจากหนังสือจากการพูดคุยระดับกลุ่ม เช่น การประชุม การอภิปรายกลุ่ม การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ระดับชุมชน เช่น การศึกษาดูงาน การสัมมนา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระดับเครือข่าย เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา การประสานงานกับหน่วยราชการ

ช่องทางสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ระดับบุคคลในวิถีการดำรงชีพ ระดับกลุ่มองค์กรชุมชน และระดับชุมชนเครือข่าย สอดคล้องกับแนวคิดของกาญจนา แก้วเทพ (2548, หน้า 51-57) กล่าวว่า แนวโน้มของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เริ่มเห็นรูปแบบใหม่ ๆ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน การปรับปรน ขยายการเชื่อมโยงจากปัจเจกต่อปัจเจกมาเป็นระดับกลุ่มต่อกลุ่ม

การจัดเวทีการเรียนรู้ การสร้างเครือข่าย สื่อสารจากปัจเจกมาสู่กลุ่ม ชุมชน เพราะสังคมชนบท มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับกลุ่มสังคม ขยายผู้นำการเปลี่ยนแปลงจำนวนมาก หลากหลาย และการมีส่วนร่วมของประชาชน

ลักษณะการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้ในวิถีการดำรงชีพและตามลักษณะอาชีพของตน นำบริบทของชุมชนหรือความต้องการหรือความกดดันในวิถีการดำรงชีพมาจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ร่วมกัน และปฏิบัติการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนและเครือข่าย สอดคล้องกับแนวคิดของ เมซีโรว์ (Mezirow, 1991) กล่าวว่า บุคคลจะเกิดการเรียนรู้เพราะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ปฏิบัติเป็นประจำกับสถานการณ์ เพราะการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลปรับเปลี่ยนกรอบความคิดที่เคยยึดถือมาไปเป็นมโนทัศน์ใหม่ที่มีความหมายครอบคลุม เปิดกว้าง มีความชัดเจน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

การเรียนรู้ของชุมชน ทำให้มีการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของคน การเรียนรู้ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตั้งแต่ระดับบุคคลในวิถีการดำรงชีพถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในระดับชุมชน และเครือข่าย มีแนวโน้มดำเนินกิจกรรมต่อไป โดยมีเครือข่ายเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบและชุมชนที่ปฏิบัติการเป็นพื้นที่สาธารณะกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ ที่คนในชุมชนมีการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตั้งแต่ระดับบุคคลในวิถีการดำรงชีพถึงกิจกรรมการเรียนรู้ในระดับชุมชนและเครือข่าย โดยมีพื้นที่สาธารณะกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และมาตคอล์ม โนวล์ (Knowles, 1970, pp. 39-46) กล่าวถึงลักษณะการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ว่า มีความเป็นอิสระและเป็นตัวของตัวเอง มีประสบการณ์ชีวิต ความรู้ต้องสัมพันธ์กับงาน ตอบสนองครอบครัวและพื้นฐานการศึกษาเดิม เพื่อเชื่อมโยงความรู้เข้ากับประสบการณ์พื้นฐาน การปรับตัว มองเห็นเหตุผลในการเรียนบางสิ่งบางอย่าง เพื่อนำไปปรับเข้ากับงานหรือตอบสนองที่นำไปสู่ความมีคุณค่าและเป็นที่ยอมรับ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. ผู้นำทางการศึกษา สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปเป็นแนวทางในการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้
2. ชุมชนสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปเป็นแนวทางการในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งด้านการจัดการความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการนำไปใช้

1. หน่วยงานด้านนโยบายการศึกษา ควรนำข้อค้นพบไปเป็นแนวทางปฏิรูปการศึกษา รอบ 2 ที่กำลังดำเนินการ โดยเฉพาะการพัฒนาครูให้เป็นผู้นำในกระบวนการเรียนรู้ การพัฒนา หลักสูตรการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของชุมชน และการเสริมสร้าง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนให้มีพลัง และเป็นชุมชนเรียนรู้ร่วมกัน

2. หน่วยงานระดับปฏิบัติเกี่ยวกับครู เช่น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ควรกำหนดเป้าหมายหลักสูตรการพัฒนาครู ให้ครูปรับเปลี่ยน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับชุมชนอย่างชัดเจน และเสริมสร้างผู้นำทางการศึกษาให้สามารถบูรณาการ กระบวนการเรียนรู้ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านหนองผูกเต่า และชุมชนบ้านกิโดสาม เป็นการเฉพาะ เนื่องจากชุมชนดังกล่าวมีกลไกผลักดันกระบวนการเรียนรู้ต่อเนื่อง จะทำให้ได้ แนวคิดพื้นฐานเชิงทฤษฎีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

2. ควรวิจัยและพัฒนา การเสริมสร้างผู้นำในหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น ผู้นำองค์การบริหารส่วนตำบล เกษตรตำบล พัฒนาการ ผู้นำด้านการพัฒนาการเมือง ผู้นำด้าน การสาธารณสุขชุมชน ผู้นำด้านการเสริมสร้างสวัสดิการชุมชน จะทำให้ได้บุคลากรที่มีความรู้ เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพิ่มขึ้นและเกิดกระบวนการเรียนรู้สู่ชุมชนกว้างขวางยิ่งขึ้น